

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1743

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546733

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546733> | LOG_0247

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546733>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

Fructus baccæ sunt bini ac terni simul dependentes uno ex petiolo, quævis autem bacca *Ricini* fructum refert, sed multo minor est, glauca, ac brevibus mollibusque apicibus, spinulas mentientibus donata, suntque arena quasi conspersi hi fructus, & in tres partes divisi, ut in *Ricino*, quarum quævis per longitudinem iterum sulcata est. In tres quoque cellulas divisi sunt, atque in quavis nigrum, durum, & glabrum continetur ossiculum, magnitudine *Piperis albi*. Arboris lignum est album, solidum, ac subtilis substantiæ instar *Eboris*, atque poliri potest, est autem leve & molle, fere instar *Tiliæ nostratis*.

Florêt Junio & Julio, quum & fructus excrescunt, in media etiam crescit regione, sed ab hominibus ibi per stipites potissimum propagatur, lignum enim ejus quam maxime est vegetativum.

Nomen. Latine *Halecus Litorea*. Malaice quidam hanc vocant *Daun Capur Laut*, h. e. folium calceum litoreum, & *Daun Baru Laut*, quod nomen proprie *Novellæ litoreæ*, supra libro tertio descriptæ, competit: vulgari autem nomine Amboinensi *Haleky Laut* & *Haleky Laun Ulu* nota est hæc arbor.

Locus. Contempta est arbor, ubivis in litoribus hisce Orientalibus obvia, raro autem ad arbusculæ crafitiam excrescit, quum tam sæpe amputetur.

Usus. Lignum ejus aptum est ad opera seriniaria subtilia & pusilla, ut & ad asseres excisos & elaboratos instar topiarii operis, quod apud nos ex *Tiliæ* ligno perficitur, *Haleci* vero lignum durius est & magis albicat.

Ejus rami quotidie ad hortorum palos & sepes adhibentur, quum facillime progerminant, æque ac *Daun Baroe*, molestum vero est iis adstare vel adfedere ob gravem & urinosum foliorum odorem, qui incolis non obstat. Torniones cancellos ex hoc ligno fabricare quoque norunt, raro autem ejus frusta inveniuntur satis magna, nisi in desertis locis, quum a fervis aliquin quotidie cædatur, & a ramis defraudetur.

Tabula Centesima Vigesima Sexta

Ramum exhibet *Haleci litoreæ*, quæ *Ricnocarpi* seu *Mercurialis* species videtur.

CAPUT QUADRAGESIMUM TERTIUM.

Halecus terrestris. Haleky.

H*Alecus terrestris* nequiquam inter arbores numeranda est, quum arbuscula sit humilis, simplicem brevemque gerens stipitem, qui sese mox in raros rectosque dividit ramos, pedem circiter crassos, instar *Coryli*, tres autem ejus inveniuntur species *vulgaris*, *alba*, & *rugosa*.

Primo *Halecus vulgaris* simplicem & rectum gerit truncum, octo & duodecim pedes altum, ultra pedem crassum, cortice obductum glabro, ex cinereo-fusco, succoso, & lento, qui facile decorticari potest. Ejus folia solitaria longissimis insident pedunculis, illis *Coryli* similia, cordiformia nempe, in longum angustumque apicem desinentia, tenuiora & flacidiora precedentibus, subtus non cinerea, sed glauca, parvis rarisque dentibus ad oras notata, qui in vetustioribus evanescent, quinque & sex pollices longa, excepto apice, mollia, & lanuginosa, quales etiam sunt petioli ac furculi.

Tenera folia fusca sunt, & quam maxime lanuginosa ac dentata, dein ab utraque parte angulosa sunt ac trigona, quod in vetustis iterum disparet, quæ rotundiora sunt, multis porro costis pertexta sunt, sicca, & rugosa, nullum peculiarem exhibitia saporem vel odorem instar *Malvæ*.

Ex foliorum alis tenuis ac longus progerminat petiolus, capitula sustinens plurima racemosa quasi, *Tritici* grano minora, quæ in flosculos explicantur multo.

De vruchten zyn besien, met 2. en 3. by malkander hangende, op eenen steel, en ieder besien gelykt de vrucht van *Ricinus*, dog veel kleender, grys-groen, met korte weeke spitsjes, als doornjes bezet, en daar en boven zandig, ook in 3. verdeeld, gelyk aan *Ricinus*, en ieder deel heeft weder een voore in de lengte. Binnen zyn 3. buyskens, en in ieder buysje een swarte, harde, en gladde korf, in de grootte van witte peper; het bout is wit, van digte en fyne substantie, als yvoor, en laat zig glad werken, dog ligt en week, schier als ons *Linden-bout*.

Het bloeyd in Juny en July, wanneer men ook de vruchten heeft, maar 't groeyd ook landwaard in, doch meest door menschen aldaar met stokken geplant, want het is een ligt groeyend hout.

Naam. In 't Latyn *Halecus Litorea*. Op Maleys noemen 't zommige *Daun Capur Laut*, dat is kalk-blad op strand, en *Daun Baru Laut*, welken naam eygentlyk aan de boven in het derde boek beschrevene *Novella Litorea* toekomt; maar 't is meest bekend met den Amboinschen naam *Haleky Laut*, en *Haleky Laun Ulu*.

Plaats. Het is een veragte boom, en op alle stranden van deze Oosterfche Eylanden gemeen, dog zelden opschietende tot de dikte van een boompje, om dat men hem zo dikwils afskapt.

Gebruik. Het hout is bequaam tot fyn of kleyn scbrynwark, of uytgehouwene plankjes en loofwerk daar van te maken, gelyk men met ons *Linden-bout* doet, dog *Haleky* is witter en harder.

De takken werden dagelyks gebruykt tot thuynstaken, en andere dunne stylen; daar ze dan weder uytscieten, zo wel als de *Daun Baroe*, doch 't is moeyelyk daar omtrent te staan of te zitten, wegens den sterken pis-reuk der bladeren, 't welk de Inlanders niet eens gevoelen. De *Drayers* konnen daar ook alderhande tralien van maken, doch vinden zelden zulke groote stukken, of moeten ze op afgelegene plaatzen zoeken, om datze van de Slaven dagelyks gekapt, en van haar takken berooft werden.

De hondert zes- en twintigste Plaat

VERTOONT een Tak van de strandt *Haleck-Boom*, welke een soort schynt te zyn van de *Ricnocarpus* ofte de *Mercurialis*.

XLIII. HOOFDSTUK.

De Landt Haleky-Boom.

H*Alecus terrestris* mag geenzints onder de bomen gerekend werden, want het is een laag boompje, beneden met een enkelde stam, maar die zig straks in weinige takken verdeeld, omtrent een been dik, gelyk onze *Hazelaars*; het werd verdeelt in drie soorten, als 1. 't gemeene, 2. 't witte, 3. 't ruige.

1. *Haleky*, 't gemeene heeft een enkelde regte stam, acht en twaalf voeten hoog, en ruim een been dik, bekleed met een effene, uit den grauwen bruinachtige, zappige, en taye schorffe, die zig ligt laat afschillen. De bladeren staan enkeld, op zeer lange steelen, die van *Haselaren* gelyk, te weten, bertvoormig, met een lange smalle spitse, dunder en slapper, dan de vorige, van onderen niet grauww, maar blauw-groen, met kleine en wyde tandkens aan de randen, derwelke egter aan de oude meest vergaan, vyf en ses duimen lank, behalven de spitse, zagt en wolagtig in 't aantasten, gelyk ook de steeltjes en scheutjes zyn.

De jonge bladeren zyn bruin, en zeer wolagtig, merkelyk getand, daar na gewinnenze aan weer zyden een uittrekkende boek, en worden dryzydig, dog deze boeken verliezen hun wederom aan de oude, die ook onder werden, voorts zynze met vele ribben doortogen, droog, en rimpelig, van geen zonderlyken reuk of smaak, veel na de *Maluwe* trekkende.

Uit den schoot der bladeren komt mede een dunne en lange steel voort, daar aan kleine knopjes hangen, tros gewys agter malkander, kleender, dan gerst, waar uit

scos, qui nihil aliud exhibent nisi brevia stamina cum antheris flavis, Vitis floribus simillimos & inodoros.

Fructus raro in conspectum veniunt, iisdem insidentes pedunculis hinc inde ex foliorum alis, qui vero multo breviores sunt, quam quum flores sustinerent, atque in ipsorum extremitate bina foliola excrescunt, valvulas mentientia, inter quæ bini tresve fructus brevibus in pedunculis continentur, hi vero rotundi sunt instar minorum Piperis granorum, externe rugosi, & parvis quasi punctulis notati, interne granum continentem parvum, rotundum, instar feminis Coriandri, sub cuius duriusculo putamine medulla locatur dulcescens: Bini aliquando fructus concreverunt petiolis insidentes quinque pollices longis: Huius arbusculæ lignum ex crassis constat fibris, estque leve & siccum, nec durabile, nisi positum sit in locis fumo sæpe repletis: Huius sepes non progerminant, uti aliarum vegetabilium arborum, ob ejus siccitatem, per femina autem sese propagat.

Secundo *Halecus alba*, majora gerit folia quam præcedens, quorum multa sunt trigona, subtus alba & lanuginosa, quales & juniorum ramulorum petioli sunt. Tenerum folium non fuscum est uti in priore, sed leviter flavescit: Antequam ejus flores progerminant, longum primo in conspectum venit & acuminatum caput, ex quatuor angustis petalis seu barbulis compositum, uti in *Daun Baroe*, hoc sese aperiens florem exhibet muscosum, quem fructus insequitur, uti in præcedente.

Tertio *Halecus rugosa* maxima gerit folia & altissimum truncum, ejus folia multo majora sunt illis binarum antecedentium specierum, ultra pedem nempe longa & lata, vetusta cordiformia & rugosa, juniora trigona, inferne & superne quam maxime rugosa & pilosa, hi vero pili hirti & spinulosi sunt, sed facile decidui, & cutis pruritus excitant: Flores sunt uti priorum, sed majores, fructus instar Bardanæ adhærent, binis apicibus notati, & interne binis duris officulis repleti, suntque viscosi, & Tsjampaccæ odorem fundunt. Ejus lignum magis durabile est ad Totarren seu testam quam præcedentium, estque album, leve, & crassis ex fibris compositum. Pluviosis mensibus Junio & Julio flores ac fructus profert.

Nomen. Latine *Halecus terrestris*: nomen Malaicense ignotum est: Amboinice *Haleky Lau muri* vel tantum *Haleky*, in Loehoea *Halery* & *Hulire*, in Leytimora a quibusdam *Appya* vocatur. Ternatice *Bauraka*, prima species cognominatur rubra seu *Haleky Mera*: Secunda *Haleky Poeti* seu alba, tertia *Haleky Daun Bezaar* seu latifolia.

Locus. Ubique in Amboinæ insulis crescit, tam in litore quam in ipsa regione, in locis ventosis inter alias humiles arbores, & ad oras majorum silvarum, non autem, vel raro saltem, in frigidis vallibus & humidis locis, quo vero magis soli exponatur, & quo locus sit siccior, eo minora gerit folia, immo ejus species invenitur parva rotunda & lanuginosa gerens folia, quæ *Abutilon* putaretur esse, a quo tamen differt, in acutis etiam & saxosis crescit rupibus, ubi ejus radices potissimum denudatæ sunt, facile quoque in hortis desertis progerminat, Amboinensibus *Haun* dictis.

Ufus. Prima ac tertia species ad levia ædium testæ adhibentur, non vero ad opera, quæ per longum durare oportet tempus, ac tertia potissimum species aptissima est, quum longissima exhibeat tigna, quæ primo in totum a cortice depuranda est, ac soli exponenda, inque locis fumo sæpe repletis deponenda & adhibenda, ad sepes vero hortorum, ut progerminant, non valent; quum pereant facile hujus arboris stipites. Tenera primæ speciei folia levem habent adstrictionem exsiccantem, unde hæc conteruntur cum pauxillo Zingiberis confusæ, quæ exhibent in Dysenteria, quod vulgare est medicamentum apud Amboinenses, sed tarde operatur. Eadem hæc folia cum succo Limonis silvestris contrita, orique puerorum instillata aphthas depurant, si inter conterendum *Arboris pinguis* folia addantur, per facilem fessum alvum simul laxant & depurant.

Ejus cortex coctus cum *Limone Swangi*, ac propinquatus efficeat & depurat mulieres fluxu albo laborantes, si circa menstrui tempus tale decoctum bibant, atque post illud masticent tenera *Nute* (quæ *Phyllitis* est) folia cum *Pinanga*.

Idem

werden kleine Moschbachtige bloempjes, daar men niets anders aan ziet, dan korte draadjes met geele nopjes, zeer gelyk 't bloeizel van Wyngaard, zonder reuk.

De vruchten ziet men zelden, voortkomende op dezelfde steeltjes, hier en daar uit den schoot der bladeren, op dewelke van te voren 't bloeizel gestaan heeft, dog als dan zyn de stelen veel korter, en op 't eynd van deze steeltjes staan twee kleine blaadjes, als Valvulæ of deurtjes, tusschen dewelke twee a drie vruchten op korte steeltjes staan, deze vruchten zyn rond, als kleine Peperkorls, van buiten wat ruig, als met kleine puntjes bezet, van binnen met een rond kleen korreltje, als Coriander, en onder een bard-agtige schaal een zoetagtig merg, men ziet 'er zomtyds twee aan malkanderen wasschen, en haer steelen zyn zomtyds vyf duimen lank: Het hout is grofdradig, ligt, en droog, niet durabel, of 't mogt aan rookagtige plaatzen staan. De stylen of staken daar van gemaakt, schieten niet uit, gelyk ander groen hout, wegens zyne droogte, dog door zyn zaad zaayd het zig licht voort.

2. *Haleky* 't witte, heeft grooter bladeren, dan 't voorgaande, en daar onder veele met drie boeken, van onderen wit en wolagtig, gelyk ook bare stelen aan de jonge takken. Het jonge blad word niet bruin, gelyk aan 't voorige, maar ligt-geel. Eer het bloeizel voortkomt, ziet men eerst een lange spitze knop van vier finale blaadjes of baarden gemaakt, gelyk aan de *Daun Baroe*, deze zig openende, vertoont 't Moschbachtige bloeizel, waar op de vruchten volgen, als aan 't voorgaande.

3. *Haleky* 't ruige heeft de grootste bladeren, en de hoogste stammen, de bladeren zyn veel grooter, dan aan beide de voorgaande, te weten, over een voet lank, en breed, de oude hertwormig en rimpelig, de jonge dryboekig, van onderen en boven zeer ruig en hairig, welke haartjes stekelig zyn, ligt afvallen, en op de huid een jeuken verwekken; 't Bloeizel is, als aan de voorige, dog grooter; de vruchten als klissen, met twee spitzen bezet, binnen met twee harde korls, kleverig, en rieken na de Tsjampacca. Het hout is durabelder tot Totarren, als andere *Haleky*, mede wit, licht, en grofdradig. In de regen-maanden Juny en July heeft men de bloemen en vruchten.

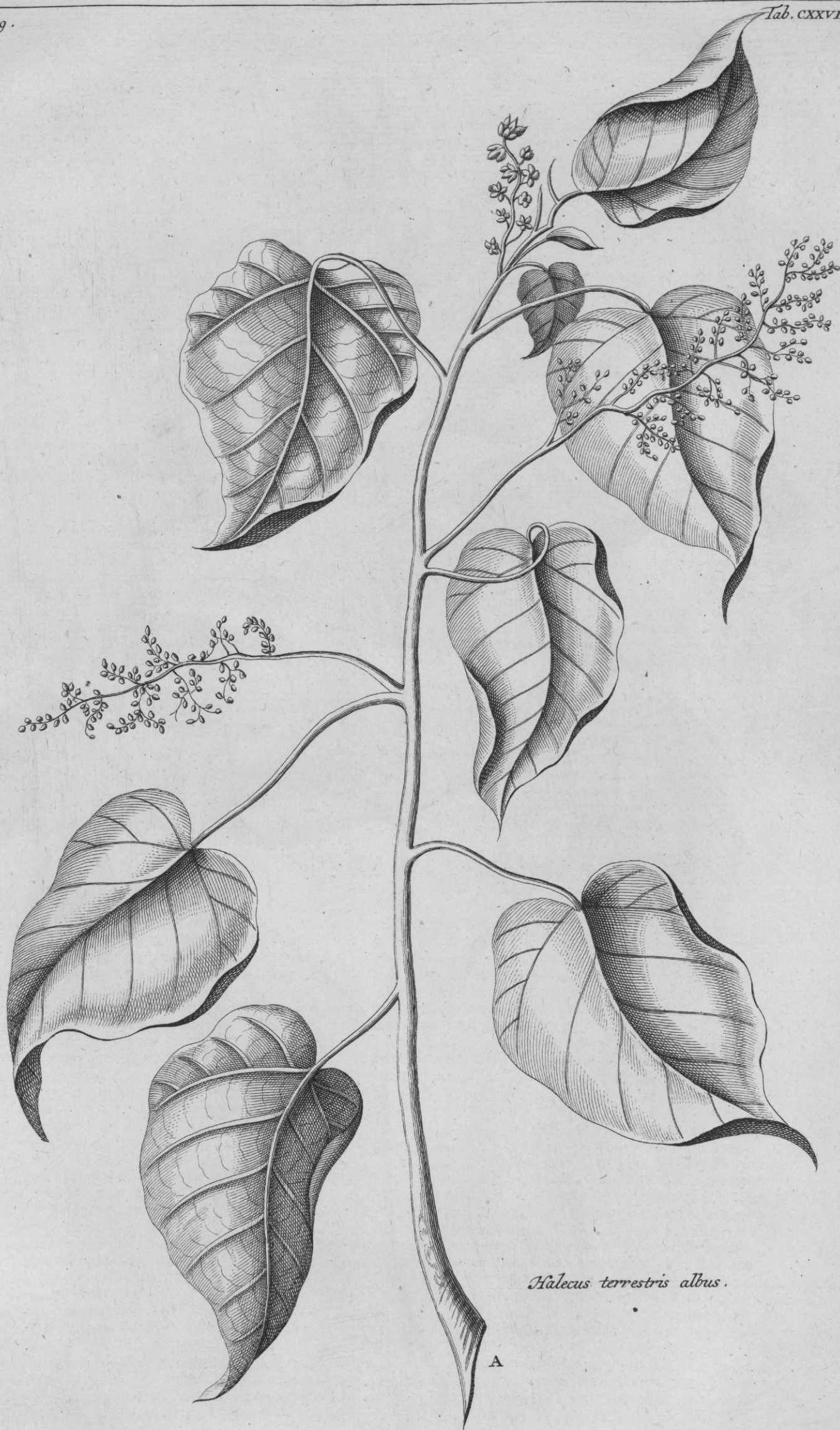
Naam. In 't Latyn *Halecus terrestris*: De Maleysche naam is onbekend: In 't Amboins *Haleky Lau Muri*, of slegts *Haleky*, op Loehoe *Halery* en *Hulire*, op Leytimor by zommige *Appya*, op Ternataans *Bauraka*, de eerste zoorte werd bygenaamt rode of *Haleky Mera*. De tweede *Haleky Poeti* of witte, de derde *Haleky Daun Bezaar* of grootbladige.

Plaats. Het waft over al in de Amboinsche Eylanden, zo wel op strand, als landwaard in, op lustige plaatzen, onder ander kreupel-bosch, en aan de randen van groote bosschen niet of zelden, in koude valeyen, en vogtige plaatzen, hoe meer het ter Zonne staat, en hoe droger de plaats is, hoe kleender bladeren 't gewind, ja men heeft een zoorte met kleine, ronde, en wolagtige bladeren, die men voor een *Abutilon* zoude aanzien, 't welk het nogtans niet is, het groeyd ook op scherpe koraal-klippen, daar de wortelen meest bloot staan, en komt ligt voort in verlatene thuynen, by de Amboinezen *Haun* genaamt.

Gebruik. De eerste en derde zoorte werden tot ligte Totarren of dak-Sparren gebruikt, dog tot gene werken, die durabel moeten zyn, zynde de derde zoorte wel de bequaamste daar toe, om datze de langste sparren geeft, men moetze eerst beet en al van de schorffe beroven, in de Zon drogen, en dan nog aan rookagtige plaatzen gebruiken, tot thuyen-staken, die men hebben wil, dat uitschieten zullen, deugenze niet, wantze vergaan ligt. In de jonge bladeren van de eerste zoorte is een sagte zamen-trekking, en opdroginge, dierhalven wryvenze die met een weinig kleine Gember, en gevenze te drinken in de Bloedloop, een gemeen medicyn by de Amboinsche, die dog langzaam toegaat. Dezelve bladeren met zap van wilde Lemoenen gewreven, en in de mond van de kinderen gedroopen, zuiverd dezelve van de Sprouw, als men in 't wryven de bladeren van *Arbor pinguis* daar by doet, zo zuiverenze met een bet lyf door een zagte kamergank.

De schorffe gekookt met *Lemon Swangi*, en die gedronken, droogt en zuivert de vrouwen, die met de witte vloed gequelt zyn, als zy het drinken tegens den tyd baarer reyniginge, en na dezelve eeten de jonge bladeren van *Nute* te zamen met *Pinang* geknouwt.

Het

Halecus terrestris albus.

Idem quoque decoctum virorum Gonorrhæam curat, si bis de die ejus cyathus bibatur, uti & illos, qui Nephritide laborant, perinæum vero inliniendum est eodem Limonis succo, & contritis carbonibus *funis mufarii*, seu fungi *Biobio* dicti, qui *Lycoperdi* species est, Chirurgis Bovista dicta:

Ejus cortex exficari potest, inque cistis fervari ad usum, hic enim aquæ incoctus cum patuxillo Cinnamon, Liqueritiæ, Cubebarum, & Cumini, optimum præbet gargarisma in tonsillis tumentibus & uvula prolapsa, immo licet os & fauces exulceratæ essent, si enim tepide hocce gargarisetur, optime depurat & cito exficcat ulcera, quod sæpius exploratum est.

Ad omnes hos usus medicos prima seu fusca species eligenda est, quæ rarior est binis aliis speciebus.

Tabula Centesima Vigesima Septima

Ramum exhibet *Haleci terrestris*,
Ubi per Litt. A ramulus albæ speciei denotatur.

CAPUT QUADRAGESIMUM QUARTUM.

Clypearia maritima. Kellor Laut.

HÆc arbor mixtam gerit formam ex ligno murenæ, libro quarto descripto, *Clypearia*, & Turio, potissimum vero ex *Morunga* compositam, quod ejus nomen denotat. Arbor crassitiem & altitudinem habet *Clypearia* vulgaris, ejus autem coma non ita ample extenditur. Huius lignum est album, molle, & inutile. Ramorum cortex ex cinereo & fusco variegatus est, rachidum vero viridis, in ramis ramuli alternati sunt & inordinati, mollibus ex geniculis provenientes: Hisce pinnae foliosæ per quatuor vel quinque paria obposita insident, quæ in inferioribus pinnis quinque gerunt foliorum paria, in superioribus octo, quæ vix digiti articulum longa sunt, minora digitum transversalem, superne obtusa, & subrotunda, quædam vero superius latiora sunt, melius illa Turii quam *Moringæ* referentia, nullis plerumque costis donata, glabra, & firma. Fructus sunt siliquæ longæ & tenues. In planis crescit litoribus in sinu Amboinensi, sed vix nota est.

Nomen. Latine *Clypearia maritima*. Malaice Kellor Laut, Amboinice Siælaut, & Aysielo.

Ufus. Nulli infervit usui, nisi quod ejus cortex loco saponis adhibeatur ad depurandas & eluendas vestes. Plura de hac arbore vide supra libro quarto in capite *Ligni Mureni* seu *Murini*.

Rumphius in *Adpendice* hæc adnotavit.

Adtendendum est, ne error committatur, quod Amboinenses hanc confundere soleant arborem cum ligno *Murino* seu *Aymalaha* supra libr. 4. descripto, ob foliorum similitudinem, sic quoque distinguenda hæc est a Kellor Goenong, seu *Clypearia rubra* supra descripta.

Het voornoemde decoctum van de schorffe en Lemon Swangigeneest ook de Gonorrhæa in de mannen, dagelyks tweemaal een kopje vol daar van gedronken, als mede die gene, die met 't Graveel gequeld zyn, dog het perinæum moet men smeeren met het zelve Lemoen-zap, en gewreven kolen van funis mufarius, of een fungus Biobio genaamt, zynde een zoorte van Boebenvist, by de Chirur-gyns Bovist genaamt.

De schorffe kan men drogen, en in bondeltjes bewaren tot gebruik, want dezelve in water gekookt, met een weinig Caneel, en Zoetbout, Cubeben, en Comyn, geeft een kostelyk gorgel-water in de geswolle amandelen, en 't vallen van den buyg, ja al ware mond en keel daar by verseerd, want lauw daar mede gegorgelt, zuivert en droogt baastig op, zynde meermaals goed bevonden.

Tot alle deze medicinale gebruiken moet men de eerste of bruyne zoorte verkiezen, dewelke weiniger te vinden is, dan de twee andere.

De hondert seven en twintigste Plaat

Vertoont een Tak van de Landt Haleky-Boom.

Alwaar door Lett. A een Takje van de witte zoort aange-wezen werd.

XLIV. HOOFDSTUK.

De Strandt Kellor-Boom.

DEzen boom draagt een gemengde fatsoen van het lignum murenæ, in het vierde boek beschreven, *Clypearia* en Turio, maar meest van Kellor, gelyk de gemeene naam mede brengt. De boom is in de dikte, en hoogte van de gewone *Clypearia*, dog breed de kruin haar zo verre niet uit. Het hout is wit, zacht, en ondeugend. De schorffe der takken is uit den grauwen en bruinen gemengt, aan de ryskens groen, aan de takken staan de telgen, of diunder takkens over dwers, en zonder order, op weke knien: Aan dezelve staan de blad-dragende ryskens, met vier of vyf paren, regt tegens malkander; aan de agterste steeltjes vyf, aan de voorste acht paren, deze zyn schaars een lid van een vinger lank, een pink breed, voor stomp en rond, dog zommige zyn voor breeder, dan agter, beter na die van Turio, dan Kellor gelykende, meest zonder ribben, glad, en styf. De vruchten zyn lange, dunne bouwen. Hy waft op vlakke stranden, in den Amboinschen Inham, dog is weinig bekend.

Naam. In 't Latyn *Clypearia maritima*. Op Maleys Kellor Laut, op Amboins Siælaut, en Aysielo.

Gebruik. Hy dient tot niets, als dat men de schorffe gebruikt, in plaats van zeep, tot 't wasschen der klederen. Ziet hier van meer boven lib. 4. in 't Capittel van Lignum Murenæ of Murinum.

Rumphius heeft in het *Aanhangzel* dit 'er neergestelt.

Hier staat op te letten om geen abuys te begaan, dat de Amboinezen dezen boom vermengen met Lignum Murinum of Aymalaha boven lib. 4. beschreven, wegens de gelykheid der bladeren, zo moet men hem ook onderscheyden van Kellor Goenong of *Clypearia rubra*, hier boven beschreven.

